

ASLI VATANSEVER - MERAL GEZİCİ YALÇIN
“Ne Ders Olsa Veririz”

ASLI VATANSEVER 1980 yılında İstanbul'da doğdu. 1999 yılında İstanbul Alman Lisesi'ni, 2003 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdikten sonra, 2010 yılında Hamburg Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Doktora tezi Osmanlı'da İslâmcılığın kökenleri üzerinedir. Halen İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

MERAL GEZICI YALÇIN 1975 yılında Ankara'da doğdu. 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitede 2001 yılında sosyal psikoloji yüksek lisansını tamamladı. 2007 yılında Almanya'da bulunan Marburg Üniversitesi Psikoloji Fakültesi Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı'nda "Almanya'da yaşayan Türküyelilerin kolektif eylemleri" adlı tez çalışması ile doktora derecesini aldı. 2014 Eylülü'nden beri Abant İzzet Baysal Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

İletişim Yayınları 2100 • Araştırma-İnceleme Dizisi 351

ISBN-13: 978-975-05-1692-4

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Sümül Uğurlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ASLI VATANSEVER
MERAL GEZİCİ YALÇIN

“Ne Ders Olsa Veririz”

Akademisyenin
Vasıfsız İşçiye Dönüşümü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	13
Metodoloji	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
HİÇLEŞMENİN SİSTEMİK ARKA PLANI	35
Akademik emeğin ve bilginin metalaşması	35
Prekarizasyon	48
Akademik emeğin prekarizasyonu	51
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE’NİN AKADEMİK SWEATSHOPLARI: VAKIF ÜNİVERSİTELERİ	57
Belirsiz bir işletme biçimi olarak “sözde” vakıf üniversiteleri	57
Eleştirel bir “sözde” vakıf üniversiteleri tarihi	64
“Yöngörü 2023”: Kalitesizleşme ve güvencesizlik süreçleri	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKADEMİK MİTLER VE KANIKSANMIŞ SÖMÜRÜ	79
Manevi tatmin	80
Gönüllü çilecilik ve adanmışlık	86
Otonomi	88
Esnek çalışma saatleri ve uzun tatiller	91
Canlı entelektüel ortam	94
Öğrenciyle usta-çırak ilişkisi ve ders vermenin hazzı	97
Akademisyen olmak için doğanlar: “Başka bir iş asla yapamazmışım!”	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNDEN HIÇLEŞME MANZARALARI	107
Güvencesizliğin veçheleri	107
İş bulma güvencesizliği	108
Keyfi işten çıkarmalar ve sürekli işsizlik tehlikesi	112
Gelir güvencesizliği	118
Vakıf Üniversitelerinde yükselmenin ve yetilerini geliştirmenin zorluğu	126
Performans baskısı	145
Mesleki dayanışmanın yok olması ve işyerinde güvensizlik	148
Temsil mekanizmalarının yokluğu	158
Sınıfsal düşüş	178
Tükenmişlik, gelecek kaygısı, pişmanlık	182
Akademisyenlerde sınıf bilinci ve örgütlenmenin önündeki engeller	192

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖYLEM ANALİZİ: ANLAMLAR VE MEŞRULAŞTIRMALAR	213
Alternatiflerle karşılaştırma	216
“Her yer aynı” ve “normalleştirme”	222

Genelleme ya da kişiselleştirme	229
Bilimsel ve ideolojik argümanlar	235
Alışmak, umursamamak, kabullenmek	239
Umutsuzluk, öğrenilmiş çaresizlik, öz-yetersizlik	246
Tokenler ve sosyo-kültürel bağlam	250
ALTINCI BÖLÜM	
SONUÇ YERİNE	255
KAYNAKÇA	261

HİÇLEŞMENİN SİSTEMİK ARKA PLANI

Akademik emeğin ve bilginin metalaşması

Kapitalizm, her daim kârı maksimize etmek için, mümkün olan her şeyi piyasaya sürme ve kendi birikim düzeneğine katma eğiliminde olmuştur. Bugün yeni olan şey, 20. yüzyılın son çeyreğinden beri, kapitalizmin bu yıkıcı itkisini dizginleyebilecek olan toplumsal ve siyasi mekanizmaların giderek aşınmakta olmasıdır. 1980'lerle birlikte, kapitalizmin üretim yapısında ve üretim ilişkilerinde yaşandığı kabul edilen değişimin arka planında, sermayenin, emek ve meta piyasalarında baş gösteren krizi aşmak için, emeği esnekleştirerek ve yeni teknolojileri kullanarak, üretimi talebe endekslemesi yatar (Castells, 1996, 1998; Graeber, 2011: 36; Harvey, 1999: 164; Standing, 2011a: 26; Streeck, 2012: 31).¹

1 Giriş bölümünde de değindiğimiz gibi, bu küresel dönüşümü ele alan çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bunlar, öncelikle yaşanan dönüşümün radikal bir kopuş mu, yoksa sadece kapitalizmin yeni bir aşamasını mı teşkil ettiği hususunda ayrılırlar. Ayrıca sanayi sonrası toplum literatürünün analitik vurgu bakımından da, yapısal öğelere veya bu süreçte öznenin/özneleşmenin rolüne öncelik veren yaklaşımlar olmak üzere, ikiye ayrıldığı söylenebilir. Teorik tartış-

Üretimin talebe endekslenmesi, yani emeğin piyasaya tâbi kılınması, siyasi ve sosyo-psikolojik olmak üzere iki cephe-
de gerçekleştirilen düzenlemelerle sağlanmıştır. Siyasi düz-
lemde, Keynesçi sistemin üretim, örgütlenme ve regülasyon
bağlamındaki katılıklarının aşılmasını sağlayacak olan ve
deregülasyon kisvesi altında sermayenin lehine *re-regülasyon*
yapan neoliberal devlet modeli hayata geçirilmek sure-
tiyle, refah devleti kazanımları aşama aşama geri çevrilmiş-
tir (bkz. örn. Dardot ve Laval, 2012: 6 vd.). Sosyo-psikolojik
düzlemde de, emeği kendi isteğiyle piyasanın gerektirdiği sı-
nırsız çalışma düzenine girecek hâle getirebilmek için, çalı-
şanın işle özdeşleşme derecesini azamiye çıkartacak ve mer-
kezsiz otorite konsepti üzerine kurulu yeni bir işletme mo-
deli hayata geçirilmiştir (de Gaulejac, 2013; Lordon, 2011).
Bu sayede, daha önce emeğin tümünden metalaşmasının önün-
de duran siyasi ve psikolojik/zihinsel bariyerler, 25-30 yıllık
bir süre zarfında büyük ölçüde bertaraf edilmiştir.

Sanayi kapitalizminden enformasyon kapitalizmine geçi-
şin üretimin yapısında yol açtığı değişim ve 1980'lerin ba-
sından beri küresel çapta uygulamaya konan neoliberal poli-
tikalar, emeğin bütün türleri üzerinde aşındırıcı bir etki gös-
termiştir. Bu noktada, daha önceki dönemde kapitalize edil-
memiş olan yaşamsal öğelerin de bugün artık metalaştığını
söylerken, bunun, aynı zamanda, ister istemez, o ürünü or-
taya koyan insan emeğini de kapitalist ücretli emek ilişkisi-

manın netleştirici bir özeti için bkz. Fuchs, Bulut ve Peters vd. içinde, 2011: 78-85. Nesnel faktörlere vurgu yapan "radikal kopuş" tezlerine örnek olarak bkz. Bell, 1974; Castells, 1998: 371-380. Sistemik dönüşümün zihinsel, etik ve epistemolojik boyutlarını ele alan yaklaşımlar için bkz. Bauman, 1998; Baudrillard, [1983] 2002; Lyotard, 1984. Post-modernite tezlerine eleştiri niteliğinde olan ve sermayenin birikim mantığındaki devamlılığı esas alan yaklaşımlar için bkz. Jameson, 1991; Harvey, 1999; Featherstone, [1996] 2013. Sermaye-emek ilişkisindeki dönüşüme vurgu yaparak, emeğin ve tahakkümün yeni biçimlerini ele alan yaklaşımlar içinse, Negri (1991, 2001) ve Berardi (2009) gibi otonomist-Marksist geleneğin temsilcileri önerilebilir.

ne sokması, yani onu da piyasada satışa çıkarılacak bir meta hâline getirmesi demek olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla, insan yaşamının ne kadar çok veçhesi piyasa koşullarına dâhil oluyorsa, insanın üretici gücü de o kadar çok cephede sermayenin tahakkümüne giriyor ve kendisine yabancılaşıyor demektir. Bu anlamda post-endüstriyel kapitalizm, simgeler, bilgi, iletişim, duygulanım, arzu gibi maddi olmayan (*immaterial*) ilişkisel öğeleri kapitalist üretim ve dolaşım süreçlerine sokarken, bunları üreten ve yeniden üretilmelerini sağlayan maddi olmayan emeği de (*immaterial labor*), ücretli emek ilişkisine sokmuştur. Franco Berardi'nin, zihni ve ruhu² işe koşan *semio-capitalism* (gösterge kapitalizmi) kavramı, post-endüstriyel kapitalizmin yayılan ve yoğunlaşan bu metalaştırıcı karakterini ifade eder (Berardi, 2009: 21-22). Berardi'nin gösterge kapitalizmi, semboller üzerinden emeğin sermayeyle had safhada özdeşleşmesini sağlayarak, kendi libidinal ve yaratıcı enerjisine yabancılaşmış bir "bilişsel emek" (*cognitive labor, cognitariat*) yaratır.

Buradaki yabancılaşmanın ikili bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, daha önce piyasa dışı ilişkilerin bir parçası olan hizmet, bakım, duygulanım, iletişim vb. temel toplumsal fonksiyonların metalaşmasıyla birlikte, artık bu işlevleri kapitalist üretim koşulları içerisinde yerine getirmek durumunda kalan emek biçimleri, aynı işlevleri, iş yaşamı dışında yerine getiremez hâle gelir. Örneğin Nancy Fraser'ın bahsettiği gibi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların artan bir şekilde işgücüne dâhil olmasıyla birlikte, daha önceleri ücretlendirilmemiş ev içi emeğin, yani aile içi duy-

2 Berardi, Marx'ın "genel akıl" (*general intellect*) kavramına, duygusal, duygulanımsal ve estetik dokuları, muhayyileyi ve arzuyu, tecrübeleri ve şehvi enerjiyi de ekleyerek, *semio-capitalism*'de işe koşulanın "ruh" olduğunu söylemektedir. Berardi'ye göre, post-endüstriyel dönemde sermaye, yalnızca bedeni işe koşan sanayi kapitalizminden farklı olarak, semboller üzerinden insanın ruhu- nu seferber etmektedir (bkz. Berardi, 2009'un önsözünde Smith).

gusal destek mekanizmalarının ve bakımla ilgili hizmetlerin, hane içinde yeniden üretilemez hâle gelmesi, bunun sonucudur (Fraser, 2012: 9). Bu durum, yalnızca birincil yakınlıktaki ilişkilerin temel bazı işlevlerinden soyutlanarak erozyona uğramasına neden olmakla kalmaz. Bunun yanında ücretlendirilmemiş emeği, yani kapitalist üretimin gereksindiği emek gücünün yeniden üretimini sağlaması bakımından sistem için elzem olan sistem-dışı bir mekanizmayı da saf dışı bırakır (Fraser, *a.g.e.*). Birincinin sonucu olan ikinci bir yabancılaşma boyutu ise, sözü edilen bu ücretlendirilmemiş hizmetlerin artık onlara ihtiyaç duyan kişiler tarafından bizzat yerine getirilememesi nedeniyle, “dışarıdan” satın alınmak zorunda kalmasıdır. Böylece, önceden gönüllülük, karşılıklılık ve paylaşım esasına dayanarak ve (bireylerin, bu öğeleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda, kendileri için üretmeleri anlamında) yabancılaşmamış bir emek tarafından gerçekleştirilen bu hizmetler de artık birer sektör ve piyasa ürünü hâline gelir.³ İnsan yaşamının giderek daha fazla veçhesinin piyasaya intikal etmesiyle kastedilen de budur.

1980’lerden başlayarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin refah devleti kazanımlarının altı oyulmak suretiyle, piyasa ilişkileri tüm toplumsal alanlara nüfuz ederken, akademik/bilimsel üretim alanı da elbette bunun dışında kal(a)mamıştır. Arzu, merak gibi kişisel itkilerle yapılagelmiş olan bilgi üretiminin de, aslen kolektif sorumluluğun alanına giren eğitimin de, artık kullanım değeri yerine piyasa değeri üzerinden tanımlanarak araçsallaştığı görülmektedir. Bu trend, sıklıkla, artık gündelik sohbetlerde bile kullanılır hâle gelmiş olan üniversitenin “şirketleşmesi” olgusu çerçevesinde ele alınır (Jo, 2014; Apple, 2004 vb.). Ancak “ticari üniversite”, “akademik kapitalizm” vb. sloganvari ta-

3 Örneğin evdeki çocukların veya yaşlıların bakımını üstlenmesi için işe alınan bakıcılar bunun tipik bir örneğidir.

nımlamalar, meselenin boyutlarıyla ilgili yüzeysel ve muğlak bir mefhum vermekten öteye gidemez. Bilimsel üretim ve eğitim kurumlarının piyasa kurallarıyla işlemeye başlamasını, yalnızca öğrencinin müşteri hâline gelmesinden öte, emeğin ve bilginin eşzamanlı metalaşması çerçevesinde ele almak gerekir. Aynı şekilde, emeğin güvencesizliği veya bu çalışma özelinde göstermeye çalışacağımız akademik emeğin güvencesizleşmesi meselesini de, salt prekarya analizinin ötesinde ele almak gerekir. Akademik emeğin (ya da genel anlamda emeğin) ve bilginin tamamen piyasaya endekslenmesinde ve meta hâline gelmesinde, istihdam güvencesi, iş güvenliği, kendini geliştirme ve yükselme imkânı, temsil hakkı güvencesi gibi mekanizmaların aşınmasıyla sınırlanamayacak tehlikeler vardır.

Tehlikenin boyutunu anlatabilmek için, öncelikle piyasa ilişkilerinin emek ve bilgi de dâhil olmak üzere tüm toplumsal alanlara yayılmasının uzun vadede ne demek olduğunu açıklamak gerekir. Piyasa ilişkilerinin tüm toplumsal alanlara yayılmasını, kapitalizmin yalnızca teoride mümkün olabilecek sınırsız sermaye birikimi prensibi doğrultusunda, istisnasız her şeyi metalaştırma itkisinin dizginlerinden boşanması şeklinde okuyabiliriz. Bu bağlamda, Karl Polanyi'nin "hayali metalar" (*fictitious commodities*) kavramının son yıllarda sıklıkla tekrar gündeme gelmesi şaşırtıcı değildir (bkz. Streeck, 2014; Block ve Somers, 2014; Fraser, 2013; Fraser, 2012; Standing, 2009).⁴ Polanyi'nin "hayali meta" kavramı, bir piyasa değeri olmaksızın ya da kâr amacıyla ve rekabet baskısı altında üretilmemiş olan, yani kapitalist ekonomi içerisinde ister istemez bir fiyatı olan,

4 David Harvey de *Spaces of Global Capitalism* kitabında küresel kapitalizmi, Polanyi'nin *embeddedness* (iktisadın sosyal ilişkiler içine yerleşmesi) ve *disembeddedness* (iktisadın toplumsal ilişkilerden çıkması ve sermaye birikimi mantığı hayatın her alanına hâkim kılacak derecede bağımsızlaşması) kavramları üzerinden tartışmıştır (Harvey, 2006: 80-81, 113).

ama onun dışında kapitalist meta tanımına uymayan üretim faktörlerini ifade eder. Polanyi'ye göre, insan (emek), toprak (doğa) ve para, hayali metaldir. Bu hayali metallerin bir yanıyla kâr prensibinin dışında kalmaları ve yalnızca piyasa değeri olan “kapitalist metaller”⁵ gibi muamele görmeleri, sermaye birikiminin sağlanması ve tabii en başta hayatın kendisinin yeniden üretilebilmesi için gereklidir. Çünkü Polanyi'ye göre, “üretim insanla doğanın karşılıklı etkileşimidir; eğer bu süreç değiş-tokuşun kendi kendini düzenleyen mekanizmasına terk edilirse, insan ve doğanın onun [piyasanın] yörüngesine girmesi gerekir; arz ve talebe tâbi olmaları, yani meta olarak, satılık mal gibi muamele görmeleri gerekir” (Polanyi, 1944/1957: 130). “Ancak, üretim teorik olarak bu şekilde örgütlenebilse dahi, [...] *toprağın ve insanın kaderini piyasaya bırakmak, onları hiçleştirmeyle aynı şeydir*” (Polanyi, a.g.e.: 131 – vurgu eklenmiştir).

Bununla birlikte, en azından 20. yüzyılın son çeyreğinden beri, piyasanın, Polanyi'nin “hayali metaller” diye tabir ettiği ve tamamen metalaştırılmaları hâlinde (kendilerini yeniden üretmemeye anlamında) hiçleşecek olan insan (emek), toprak (doğa) ve parayı da sermaye birikimi mantığına tâbi kılabileceği derecede genişlediğine tanık olduk.⁶ Polanyi'nin “iktisadın toplumsal sistemin içinden çıkması” (*disembedding*) diye nitelediği bu durum, sermayenin, ken-

5 Karl Polanyi'nin terminolojisinde “kapitalist meta”, kapitalist rekabet baskısı altında ve tamamen kârı arttırmak üzere üretilen ve piyasaya sunulan mallar için kullanılır.

6 Wolfgang Streeck de, Nancy Fraser da ekolojik, finansal ve sosyal olmak üzere günümüzün üç ana krizinin, Polanyi'nin yarım yüzyıl kadar önce ortaya koyduğu gibi, bu üç hayali metanın sermaye mantığına terk edilmesinin sonucu olduğunu söylerler (Streeck, a.g.e.; Fraser, a.g.e.). Pierre Dardot ve Christian Laval ise, Polanyi'nin ticarileşme eğilimi ile ticarileşmeye direnen “toplumsal karşı-hareket” arasındaki çelişkiyi betimleyen “ikili hareket” kavramını tartışır. Dardot ve Laval, Polanyi'yi devletin “piyasanın sürmesi için” yaptığı sabit müdahaleleri gözden kaçırarak, “liberalizmin kesin ölümüne çok çabuk inandığı” için eleştirirler (Dardot ve Laval, 2012: 132-136).

dini yeniden üretebilmesi ve birikebilmesi için elzem olan üretim faktörlerini tüketmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda sermayenin, kendi birikim mantığını tamamen hayata geçirmeye çalışması hâlinde, o birikim mantığının kendi kendisiyle çelişen, kendini engelleyen bir hal aldığı görülmektedir.⁷ Bununla birlikte, Wolfgang Streeck'in de belirttiği gibi, sermaye yine bu sınırsız birikim mantığı yüzünden, kendi itkilerini dizginleyebilecek mekanizmalara da kendiliğinden sahip değildir (Streeck, 2014: 51-55). Yani piyasa, kendi hâline terk edildiği zaman, nihayetinde kendi kendisini yok edecek şekilde sınırsız bir metalaştırma düzeneğiyle her şeyi öğütür ve hayatın yeniden üretim mekanizmalarını da tahrip eder.

Polanyi'nin sanayi kapitalizmi çerçevesinde emek, doğa ve para olarak tanımladığı “hayali metalar” kapsamına, bugünün enformasyon kapitalizminde bilgiyi de dâhil etmek yanlış olmayacaktır (bkz. Jessop, Buğra ve Ağartan içinde, 2007). Günümüz kapitalizminde bilgi, hem sermaye hem de meta anlamında merkezi bir konumdadır. Ancak bu durum, giderek artan bir şekilde kapitalist meta muamelesi gö-

7 Bu noktada, bu birikim mantığını formüle etmiş olan iktisat biliminin işlevini de sorgulayabiliriz. Örneğin Andrea Micocci, başta reel ekonomi iktisat bilimine şekil verirken, daha sonra iktisat biliminin, piyasanın işleyişine dair kendi yarattığı kavramlarla reel iktisada yön verir hâle geldiğini ve kapitalizme dair kanıların “metafizik” bir hal aldığını söylemektedir (Micocci, 2009: 16-20). Roger E. Backhouse da, bugün iktisat tarihi yazımında iktisadi düşüncenin temeli veya tarihsel öncülleri olarak görülen fikirlerin, bugünün iktisat perspektifinden bakılarak ve bugünün sisteminden yola çıkarak seçilen düşünceler olduğunu söylemektedir (Backhouse, 2002: 6-7). Dolayısıyla iktisat biliminin tarihi de, iktisadi olarak nitelenen düşünceler de kaçınılmaz olarak bugünkü sistemin ekonomiye yaklaşımını yansıtmaktadır. Ayrıca Jens Beckett'in belirttiği gibi, iktisat biliminin formüle ettiği “piyasadaki fiyatlara göre eylemlerini ayarlayarak çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireyselleşmiş aktör” (*homo oeconomicus*) modeli, bireyler arasındaki işbirliği veya kararların sonuçlarını önceden hesaplamayı imkânsız hâle getiren *belirsizlik* gibi faktörleri anlamaya uygun bir çerçeve sunmamaktadır. Reel olarak piyasa denilen yer de bu gibi sistematik sorunların çözümüne uygun bir koordinasyon mekanizması değildir (Beckett, 2002: 288-289).

ren bilginin, sermaye olarak kendini yeniden üretebilme koşullarının altını oyar. Dahası, kapitalist rasyonalitenin çerçevesinden de çıkmak gerekirse (ki gerekir), bilgi yalnızca sermaye/üretim aracı olma işlevinin de ötesinde, insanın evrenle ilişkisinin bir türevi olarak, yaşanan dünyanın da kendini yeniden üretme mekanizmasının temelindedir. Dolayısıyla bugün bilginin metalaşması, onun kolektif olarak üretilen ve “amacı kendinde” bir içkin değer olarak görülmekten çıkıp, rekabet ve kâr mekanizmaları içerisinde üretilen, piyasaya sunulan ve tüketilen, araçsal değere sahip bir “şey” hâline gelmesi anlamını taşır.

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sermaye mantığının dizginlerinden boşanmasıyla birlikte, emekle bilginin eşzamanlı olarak kapitalist metalar hâline geldiğini görüyoruz (bkz. Caffentzis, 2008).⁸ Akademik/bilimsel dünya, işte tam da bu ikisinin kesişme noktasında bulunur ve bu bakımdan, piyasanın tahrip edici etkisine belki de diğer pek çok alandan daha fazla maruz kalmıştır (bkz. Lawrence ve Sharma, 2002: 661-662; Gill, Flood ve Gill içinde, 2009).⁹ Akademik emeğin güvencesizleşmesini bu çerçevede ele almak gerekir.

Bilginin güncel kapitalizm içerisindeki sermaye ve meta

8 George Caffentzis, Platon ve Sofistler arasındaki münakaşadan itibaren, tarihin her döneminde bilginin ve eğitimin metalaştırılması üzerine bir mücadelenin var olmuş olduğundan bahseder. Bu mücadelenin temelinde, bilgiyi kişi tarafından zihinsel olarak üretilen ve dolayısıyla kişinin özel mülkiyeti gibi gören yaklaşımla, bilginin toplumsal olarak üretildiğini savunan yaklaşım arasındaki uyumsuzluk vardır. Caffentzis’e göre, 20. yüzyılda bu mücadele derinleşmiştir, ancak her şeye rağmen üniversitenin kâr amaçlı olmama statüsünün az-çok devam ediyor olması ve telif ve patentlerin, fikri mülkiyeti hâlâ tam anlamıyla özel mülkiyete çevirememiş olmaları, bilginin metalaşmasının önünde umut verici birer bariyerdir (Caffentzis, *a.g.e.*).

9 Stewart Lawrence ve Umesh Sharma, 1980’lerden itibaren kamu işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte, işletme terminolojisinin ve yaklaşımının, üniversite idaresine de nüfuz ettiğinden yola çıkar ve piyasa temelli bu dilin, öğrenciyi de, akademik emeği de metalaştırarak, üniversitenin özüne zarar verdiğini savlarlar (Lawrence ve Sharma, *a.g.e.*).

olarak ikircikli konumu, akademik/bilimsel emeği de çelişkili bir pozisyona sokmuştur. Akademik emek, hem enformasyon kapitalizminin başat sermayesi olan bilginin (hammadde olarak) sahibi, hem de bir meta olarak (enformasyon hâline gelecek) bilginin üreticisi konumundadır. Dahası, bu üretim faaliyeti kapitalist üretim ilişkileri içerisinde gerçekleştiği için, ürettiği şey üzerinde kontrol sahibi olmayan ücretli emek pozisyonundadır. Bu durumda, tuhaf bir şekilde, sahip olduğu sermayeyi (metalaştırılmaması gereken hammadde-bilgiyi) yeniden üretebileceği yaşamsal koşulları sağlayabilmek için, emeğini de, bu emeğin ürünü olan enformasyon-bilgiyi de meta olarak piyasaya sunmak durumundadır. Birer hayali meta olarak emeğini de, bilgisini de kapitalist metalar hâline getirirken, bunu, kendisine ait olmayan bir işletmede gerçekleştirmek durumunda olduğu için, her ikisi üzerindeki kontrolünü de kaybeder.

Meseleyi daha somut bir şekilde anlatabilmek için, henüz akademisyen pozisyonuyla ücretli emek haline gelmemiş, bilimle iştiğal eden/etmek isteyen ve bunun için (lisans, yüksek lisans, doktora vb. aşamalardan geçmek suretiyle) bir hammadde olarak bilgi sahibi olan insanı ele alalım. Bu bilim insanı, öncelikle, Marx'ın *Das Kapital*'de mutlak artıdeğerin üretimini anlattığı bölümde, *Arbeitsprozess* (emek süreci) başlığı altında bahsettiği “potansiyel” emek gücüdür (Marx, *Das Kapital I*, MEW 23, 1890/2007: 192), ama aynı zamanda (gelecekte sermayeye dönüştürülebilme potansiyeli taşıyan hammadde¹⁰ olarak) “hammadde-bilgi”ye sahiptir.

10 Marx, burada “işlenebilecek konu/çalışma nesnesi” anlamında *Arbeitsgegenstand* ile daha önceki bir emeğin süzgecinden geçmiş konu olarak *Rohmaterial* (hammadde) arasında ayrım yapar. Bizim de burada hammadde-bilgi ile kastettiğimiz şey, tam da Marx'ın kullandığı anlamda “daha önceki bir emeğin süzgecinden geçmiş olan çalışma nesnesi”ne tekabül eder. Bilimle iştiğal etmek isteyen insanın sahip olduğu hammadde-bilgi de, gene o kişinin emeğinin süzgecinden geçmiş olan bir çalışma nesnesidir (Marx, a.g.e.: 193).

Ancak hem yaşamını idame ettirebilmek, hem de potansiyel sermayesi olan bu emek nesnesini,¹¹ reel bir üretim aracına dönüştürebileceği ve biriktirebileceği koşullara sahip olabilmek için, emeğini meta olarak piyasada satmak zorundadır. Böylece, bir üniversiteye veya araştırma enstitüsüne vs. girerek “akademisyen” olarak çalışır. Bilimle uğraşmak isteyen insan, akademisyen olarak çalışmaya başladığı noktada, “potansiyel emek-gücü”nden “fiili emek-gücü”ne, yani işçiye dönüşmüştür. Bu noktadan itibaren, kendi hammaddesini, kendi emeğiyle, ama başkasının işletmesinde işlemek ve onu da işlenmiş haliyle meta olarak piyasaya sürmek durumundadır. Ve yine bu noktadan itibaren, bilgi birikiminin mantığı ile kapitalist işletmeye içkin olan sermaye birikimi mantığı ister istemez karşı karşıya gelecektir.¹² Kapitalist işletmedeki üretim sürecinin yörüngesine giren bilgi, kapitalist üretim koşullarında, ücretli emek tarafından ve kâr amacıyla üretilmiş bir “kapitalist meta” konumuna gelir.¹³

11 *Das Kapital*'in Sol Yayınları'ndan çıkan 1997 tarihli 5. baskısında *Arbeitsgegenstand* Türkçeye “emek konusu” olarak çevrilmiştir. Ancak Marx'ın kullandığı bağlamda, özellikle de *Gegenstand* köktünden gelen *Vergegenständlichung* kavramının da nesneleşmek/nesneleştirmek anlamına geldiği düşünülecek olursa, “emek nesnesi” tanımını daha uygun buluyoruz (Marx, *Kapital I*, 1997: 181-183).

12 Bilgi birikiminin mantığı ile sermaye birikiminin mantığı hem birbirlerine çok benzer, hem de birbirleriyle uzlaşmaz bir çelişki içindedirler. Her ikisi de biriktirmek istedikleri nesneye temelde aynı şekilde yaklaşır: Bilgi birikiminin saiki, bilgi için bilgidir, tıpkı sermaye birikiminin de salt sermayenin maksimizasyonu prensibiyle işlemesi gibi. Bilgi de, içinde yaşadığımız evreni nesneleştirerek ürettiğimiz bir şeydir; sermaye de kendi birikim mantığı içinde doğayı nesneleştirir. Ancak bilgi, nesnesini tüketmeden birikirken, sermaye, üretim nesnesini meta olarak piyasada tüketime sunar ve onunla negatif bir korelasyon içerisinde birikir. Charles Jo da, yüksek öğrenimin metalaşmasını tartıştığı yazısında, “Batıcı kalkınma modelinin kapitalist ideallerinin, bir üniversite eğitiminin sağlaması gereken değerler ve prensiplerle uyumadığını; bilgi tedarikinin, ticaretin kısa vadeli ve piyasa odaklı zihniyetinden etkilenmemesi gerektiğini” söylerken, aslında bilgi birikimiyle sermaye birikimi mantığının zıtlığından bahsetmektedir (Jo, 2014).

13 Akademik emeğin metalaşması meselesine, Peter Slade'in yaptığı gibi, Marx'ın “sermayenin emeğe biçimsel olarak el koyması” (*formal subsumption of labor*)

Buradaki sorun şudur: Evrenle ilişki kurma biçimimiz olarak bilginin, diğer tüm hayali metalar gibi, yeniden üretilebilmesi için bir kısmının kapitalist anlamda metalaşmaması gerekir. Diğer bir deyişle, bilgi akümülyasyonunun sürmesi için, bilginin piyasaya derhal sürülemez bir kısmının hammadde hâliyle “sahibinde” kalması veya artı-bilgi olarak geri dönmesi gerekir. Yani akademisyenin, doğrudan derslerde veya hemen yayınlarda kullanmayacağı, sırf merak için edindiği “gereksiz” bilgiyi; ya da piyasada kâr sağlama anlamında “pratik olmayan” bilgiyi de üretme eğiliminin saklı kalması gerekir.¹⁴ Ancak bugün kapitalist işletme mantığına tâbi olan akademik kurumlardaki üretim koşulları (ve tabii buna bağlı olarak, ücretli akademik emeğin çalışma temposundan ve maddi imkânsızlıklarından dolayı mahkûm olduğu kısıtlı yaşam koşulları), akademisyenin derhal piyasaya süreceğinden fazlasını biriktirmesine ancak çok sınırlı bir şekilde izin verir.¹⁵ Dolayısıyla bu tip bir kapitalist akademik üretim sürecinde hammadde-bilgi giderek aşınma riskiyle karşı karşıya kalır. Bunu, tıpkı sanayi kapitalizminde hammadde olarak doğanın aşınması gibi, enformasyon kapitalizminde de bilginin ve insan zihninin sürekli tahrip edilmesi ve yeniden üretimin koşullarının bizatihi sistem tarafından aşındırılması şeklinde yorumlayabiliriz. Yani kısacası, kâr amaçlı akademik işletmelerde, akademisyenin kendi

ve “sermayenin emeğe gerçek açıdan el koyması” (*real subsumption of labor*) ayrımı kullanılarak da yaklaşılabılır (Slade, 2011: 34-36).

14 Charles Jo, somut piyasa getirisi olmayan, ancak uzun vadeli faydaları kantitatif ölçülebilirliğin ötesine geçen bilimsel disiplinlerde kısıntıya gidilmesinin, bilgi üretiminde “odağın daraltılması” anlamına geldiğini söyler (Jo, *a.g.e.*). Hasan Ünal Nalbantoğlu da, benzer bir tanım kullanarak, akademide “dar uzmanlaşma”nın hâkim olmaya başlamasından ve “akademik ufku son derece sınırlı bir uzmanlaşmış ‘akademik işçi’ kitlesi”nin belirlediğinden bahsetmiştir (Nalbantoğlu, Ercan ve Korkusuz-Kurt içinde, 2011: 29, 41).

15 Bu durum, neden bugün artık pek çok farklı alanda engin bilgiye sahip olan Leonardo da Vinci, İbn Sina gibi polimatların ortaya çıkmadığı sorusunun da cevabıdır.

bilgi sermayesini akümüle etmek için ihtiyaç duyduğu “kâr” olan *artı-bilgi*, akademik işletme sahibinin para formundaki “kâr”ı için feda edilmektedir.

Bilginin meta hâline gelmesiyle, onu üreten emeğin meta-laşması kaçınılmaz bir biçimde iç içe geçen süreçlerdir. Bir şeyin kapitalist meta hâline gelmesi, onun mümkün olduğu kadar düşük maliyetle ve yüksek kâr getirecek şekilde üretilmesi demektir. Bu da, emek-değer yasasına biraz aşinalığı olan herkesin bilebileceği gibi, emeğin “maliyetini” kısıp, “verimliliğini” arttırmak suretiyle olabilir. Marx, kapitalist rasyonalite içerisinde emeğin verimliliğinin ne anlama geldiğini, üstelik de ilginç bir biçimde maddi olmayan/zihinsel emek üzerinden örnekleyerek açıklamıştır:

“Yalnızca, kapitalist için artı-değer üreten, böylece sermayenin kendi değerini arttırması [*Selbstverwertung; self-valorization*] için çalışan emekçi üretkendir. Maddi nesnelere üretiminin dışında kalan bir alandan örnek alırsak, bir öğretmen, öğrencilerin kafaları üzerinde emek harcamasının yanı sıra, eğer okul sahibini zenginleştirmek için de eşek gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçi sayılır. Okul sahibinin, sermayesini, sosis fabrikası yerine *öğretim fabrikasına* yatırmış olması bu durumu değiştirmez. Bu nedenle, üretken emek kavramını yalnızca faaliyet ve kullanım etkisi arasındaki, emek ve emeğin ürünü arasındaki bir ilişkiyi kapsamakla kalmaz, aynı zamanda emeği doğrudan sermayenin kendi değerini arttırmasının bir aracına indirgeyen ve tarihsel olarak ortaya çıkmış, özgül bir toplumsal üretim ilişkisini de içerir. Bu nedendir ki, üretken emekçi olmak bir şans değil, bahtsızlıktır.” (Marx, *Das Kapital* I, MEW 23: 532 - vurgu eklenmiştir)

Marx’ın, üretken ve üretken olmayan emek ayrımını maddi olmayan/entelektüel emek üzerinden örneklendirmesi kadar, okul yerine “öğretim fabrikası” (*Lehrfabrik*) demesi de

ilginçtir. Gerçekten de bugün, kapitalist üretkenlik mantığının, diğer tüm alanlara olduğu gibi, bilgi üretimi ve eğitim alanına da nüfuz ettiğini ve zihinsel emeğin her türünün de bir üretim faktörüne indirgenildiğini görmek mümkündür. Bu mantık çerçevesinde, entelektüel/akademik emek “maliyet” hesabına, onun ürünü olan bilgi ve eğitim ise kapitalist verimlilik mantığına tâbi kılınmıştır. Ancak akademik emeğin, maliyet faktörü şeklinde ele alınması, zihinsel emeğin özgül yapısından dolayı, aynı zamanda eğitimin ve bilimsel aktivitenin kendisinin bir maliyet olarak görülmesi demektir. Üniversitelerin, maliyeti giderek kısmak adına yaptıkları şey, işte bu kaliteli eğitim ve bilimsel araştırma yapılabilmesi için gereken koşullardan ödün vermektir. Üniversite, gelir kaynağı olan öğrenci sayısını arttırırken, maliyet olarak gördüğü hoca sayısını kısar; ayrıca hocaların okula kısa vadede maddi bir getirisi olmayacak olan bilimsel araştırmalarına destek ve zaman vermez. Burada önemli olan, mümkün olan en fazla sayıda öğrenciye, mümkün olan en az sayıda hoca ile “hizmet” sunmaktır. Az sayıda ve güvencesiz koşullarda “çalıştırılan” hoca ile çok sayıda öğrenciye verilecek derslerin kalitatif içeriği ya da o az sayıdaki hocanın ders dışı araştırmaya ve bilgi birikimine ne kadar vakit ve enerji ayırabileceği gibi sorular, kapitalist işletmenin gündemine girmez. Bugün, akademisyenin (dolayısıyla eğitimin kendisinin) maliyet olarak görüldüğü bu tip işletmelerin, bilimsel üretimle taban tabana zıt yapılar teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Bu şekilde, emeğin ve bilginin eşzamanlı metalaşması, her ikisinin de yeniden üretim koşullarını tehlikeye atar. Bilgiyi üreten akademik emeğin güvencesizleşmesi, hem bu metalaşma sürecinin sonucudur, hem de meta olmayan hammadde-bilginin aşınmasını hızlandırır.¹⁶

16 Bob Jessop, bilginin metalaşması konusunda Polanyi'nin hayali metalar kavramının katkılarını ve sınırlarını tartıştığı makalesinde, bilginin metalaşmasına